

СИНФДАН ТАШҚАРИ ҰҚИШ ВОСИТАСИДА ҰҚУВЧИЛАРНИНГ ҰҚУВ-БИЛУВ МОТИВАЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Турумбетова А.

Ажсинияз номидаги НДПИ

*Гуманитар ва ижтимоий фанларни масофадан ўқитиш
кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: бошланғич синф, мустақил ишлар, бадий асар, ўқув-билув мотивацияси.

Ключевые слова: начальный класс, самостоятельная работа, художественная литература, учебная мотивация.

Key words: primary class, independent work, artistic work, educational motivation.

Ўқув фанларига кизиқиш, унинг фойдалилигини англаш, муваффақиятга интилиш, ишонч ва ўзини ўзи қадрлаш, қатъиятлилиқ ва сабр-тоқат, шунингдек, ўқитувчини ёқтириш ёки ёқтирмаслик каби омиллар мотивацияга таъсир қилади. Барча ўқувчилар турли хил эҳтиёж ва истакларга эга. Улар орасида билимга бўлган эҳтиёж: савол бериш ва уларга жавоб излаш истаги; билим, кўникма, малакаларга асосланган ўзини ўзи намоён қилиш эҳтиёжи; ўз-ўзини баҳолашни ўтказиш зарурати: ўзини бошқалар билан таққослаш ва такомиллаштириш истаги; ижтимоий алоқаларга бўлган эҳтиёж; хавфсизликка бўлган эҳтиёж: барқарорлик ва ўзини ҳимоя қилиш истаги; физиологик эҳтиёжлар мавжудлигини таъкидлаш жоиз.

Эҳтиёжларнинг дастлабки тўрт тури ўқитувчининг ўқув мотивлари-ни мажбурий ҳолда таълим субъектлари когнитив фаолиятини режалаштириши учун асосдир. Шунга асосланиб, рус педагог-психологи Н.А.Чимизгина ўрганиш учун энг муҳим ижобий мотивларни қуйидагича тизимлаштиришни мақсадга мувофиқ деб билади:

- “ўз-ўзини ривожлантириш” мотиви: иложи борича кўпроқ нарсани билиш ва қила олиш, фикрини ривожлантириш, маданий даражасини ошириш истаги;
- “ютуқ” мотиви: ўз фаолиятдан яхши натижаларга эришиш истаги;
- “касбий ва ҳаётий ўз тақдирини ўзи белгилаш” мотиви: келажақдаги касбда чўққига чиқиш истаги;
- коммуникатив мотив: мулоқот, ҳамкорлик қилиш, ўзаро муносабатда бўлиш истаги;
- ҳиссий мотив: ўрганишдан ижобий ҳис-туйғуларни (қувонч, қониқиш) олиш истаги;
- мотивли “лавозим”: иш учун фуқаролик масъулияти, бурч ҳисси.

Таҷрибаларимиз давомида муаммо доирасида мотивациянинг беш даражасига асосланиш мумкинлиги асосланилди.

1-даража. Ўқув мотивацияси юқори бўлганлар ўқувчиларда ўқитувчи томонидан қўйилган барча талабларни муваффақиятли бажариш истаги мавжуд. Ўқувчилар ўқитувчининг барча кўрсатмаларига аниқ амал қилдилар, виждонли ва масъулиятли, агар қониқарсиз баҳо олсалар, хавотирга тушадилар.

2-даража. Кўпчилик ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивацияси яхши ривожланган бўлиб, улар ўқув муаммоларини муваффақиятли енгишади. Ушбу мотивация даражаси ўртача меъёр ҳисобланади.

3-даража. Синфдан ташқари машғулотларга жалб қилинган болалар ўқув топшириқларига нисбатан ижобий муносабатда бўлишади. Бундай болалар мактабда ўзларини жуда яхши ҳис қилишади, лекин кўпинча улар дўстлари билан мулоқот қилиш учун дарсга борадилар. Улар чиройли ўқув қуролларига эга бўлишни яхши кўрадилар. Бундай болаларда ўқув-билув мотивлари кам ривожланган ва мустақил ишлар уларни камроқ жалб қилади.

4-даража. Ўқув-билув мотивацияси паст бўлган болалар мактабга боришни истамайдилар ва дарсларни ўтказиб юборишни афзал кўрадилар. Дарс давомида улар кўпинча бегона ҳаракатлар ва ўйинлар билан шуғулланишади.

5-даража. Вазифаларга салбий муносабатда бўлган ўқувчилар ўқишда жиддий муаммоларни бошдан кечирадилар: улар ўқув фаолияти билан шуғуллана олмайдилар, синфдошлари ва ўқитувчи билан муносабатларда муаммоларни ҳис қилишади. Улар кўпинча дарсларни душманлик муҳити сифатида қабул қилдилар ва жараёнда қатнашишини истамайдилар.

Тажовузкорлик кўрсатиши, топшириқларни бажаришдан бош тортиши ёки муайян меъёр ва қоидаларга риоя қилишлари мумкин.

Юқоридагилар назарда тутилса, бошланғич синф ўқитувчисининг асосий вазифалари дарсдан ташқари вақтларда қуйидагиларга эътибор бериши лозим:

- ўқувчиларнинг мотивацион соҳасини синчковлик билан ўрганиш;
- ўқув фаолиятини режалаштиришда уларни ҳисобга олган ҳолда ижобий мотивларни ривожлантириш;
- тарбиявий иш сифатини оширишни таъминлайдиган янги мотивларни шакллантириш.

Ўқувчилар билан ишлашда фаолиятни ташкил этиш шаклларининг ўзгариши кутилади: фронтал иш (кўпинча мақсадларни белгилаш, билимларни янгилаш учун); бинар (айланишдаги жуфтликлар), гуруҳ ва индивидуал.

Ўқув-билув мотивациясини шакллантиришнинг муҳим элементи синфдан ташқари иш шакллари ташкил этишдир. Усул ва методлар машғулотларнинг аниқ мақсади ва ўқувчилар хусусиятларига қараб танланиши керак. Ўқитиш методи ва усулларини танлашнинг асосий омили ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш ва ўқув жараёнига барчани қамраб олиш вазифаси ҳисобланади.

Бошланғич мактаб ёшида синфдан ташқари машғулотлар ташкил этиш алоҳида аҳамиятга эга. Бошланғич синф ўқувчиси китобхон сифатида бадиий асар мазмунини ўзининг тасаввур-тушунчалари асосида идрок қилади. Уларда китобга қизиқиш уйғотишда ҳаёт ва табиат ҳақидаги тасаввур-тушунчаларини бойитиб бориш муҳим саналади. Профессор С.Матчонов бошланғич таълимда синфдан ташқари ўқишни ташкил этиш масаласига тўхталар экан, қуйидагиларга эътибор қилади: “Синфдан ташқари ўқиш шаклан ҳам, мазмунан ҳам мустақил ишларнинг ўзига хос тури экан, уни одатдаги дарс машғулотларига айлантдириб юбориш ўқувчининг эркига раҳна солгани каби, маълум режа бўйича қатъий тизим асосида изчил ўтказмаслик ҳам кутилган самарани бермайди [1].

Методист С.Камбарованинг тадқиқот ишида мактубларни нафақат асар қаҳрамонлари ёки муаллифга, балки қаҳрамонларнинг ўзлари номидан китобхонларга ёзиш усули ҳам таклиф этилади. Бу асар қаҳрамони номидан “хаёлий хат ёзиш” усулидир. “Бунда мураккаб вазиятларга тушган адабий қаҳрамонлар номидан сўзлаш, уларнинг номидан китобхонларга мактуб битиш ёки асардаги қайсидир эпизодни тушириб қолдириш (уни ўқувчилар ўз тасаввурларидаги каби қайта яратиш) мумкин бўлади.

Қаҳрамонларнинг монологини шу йўсинда етказиш таъсирчанликка хизмат қилиши билан аҳамиятлидир [2].

Матн устидаги ишлар доирасида нутқ ўстириш муаммосини тадқиқ қилган Ш.Сариевнинг фикрича, “Бадий матн устида ишлаш жараёнида асосий эътибор унинг мазмунига қаратилса-да, тузилишини ҳам назардан қочирмаслик керак. Жумладан, воқеа кечаётган шароит, пейзаж, асар қаҳрамонларининг кечмишлари, руҳияти тасвирида ўтган, ҳозирги ёки келаси замон шаклларида фойдаланилишини англаган ўқувчи матн мазмунини оғзаки ҳикоя қилишда адашмайди [3].

Бошланғич синф ўқувчилари ижодий тафаккури ва нутқини ўстириш, ўзаро муносабатларга киришувчанлик сифатларини тарбиялаш бевосита уларнинг ўқув-билув мотивациясини ривожлантириш билан чамбарчас боғлиқ. Бу жиҳат, асосан, ўқитувчиларга катта масъулият юклайди. Ушбу вазифаларни самарали амалга ошириш бу ёшдаги ўқувчилар қизиқиш ва мойилликларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг мотивацион соҳасига ҳиссий ижобий таъсирни рағбатлантириш усулларида мақсадли фойдаланиш шарт билан мумкин. Булар: муваффақиятни қўллаб-қувватлаш; ишни қизиқарли қилиш истаги; соғлом рақобатни рағбатлантириш; когнитив фаолиятни ташкил этишнинг турли хил самарали усуллари қўллаш кабилардан иборат. Демак, ўрганишга ижобий мотивация яратиш учун ўқитувчи синфда муаммоли-изланиш вазиятини яратиши мумкин. Бу ўқувчилар учун қарама-қаршиликни ўз ичига олган, муҳокамани юзага келтирадиган, мулоҳаза юритиш, изланиш ва хулосалар чиқаришга ундайдиган маълум бир когнитив вазифани қўйишдир.

Амалиётда ўқишга бўлган мотивация кўпинча қизиқиш шаклида намоён бўлади. Ўқув материали ўқувчининг кундалик ҳаётий тажрибаси билан боғлиқ бўлиши керак. Инсоннинг асосий эҳтиёжи дунёни тушуниш ва унда ўзини намоён қилиш бўлганлиги сабабли, бу билимларни таъминлайдиган таълим фаолияти ички мотивациянинг кучли манбасини ўз ичига олади.

Ўқувчилар ўқув-билув мотивациясини оширишнинг муҳим омили – муваффақиятга эришиш шароитларини яратиш. Бунга дарс давомида ўйин вазифаларини ҳам киритиш мумкин. Ўйин тарзида тақдим этилган ўқув материали ўқувчида кўтаринки кайфиятни келтириб чиқаради. Ўқувчиларда ўқишга бўлган қизиқишнинг пасайишига олиб келувчи умумий сабабларни сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- ота-оналарнинг ортиқча талаблари;

- оила аъзоларининг бола фаолиятини етарли даражада баҳоламаслиги;
- оилада боланинг ўқиши билан боғлиқ тез-тез юзага келадиган низо-лар;
- ўқувчиларнинг умумий ўзлаштиришлари.

Бошланғич мактаб ёши ўқув-билув мотивациясини шакллантириш учун катта захирага эга. Бу бугун мактаб даврида боланинг тақдири кўп жиҳатдан боғлиқ бўлган ўрганиш мотивацияси шаклланишининг бошланишидир. Шу сабабли, айнан шу ёшда мотивациянинг асосий мазмуни болани ўрганишга ўргатишдир.

Ўқитувчи томонидан “бола билан бирга” позициясидан ҳиссий-иродавий жабҳаларни ривожлантиришга параллел равишда мотивацион соҳани масъулиятли шакллантириш ўқувчида дунёга шахсий нуқтаи назарни юзага келишига ёрдам беради. Бу билан мулоқотга киришиш, мустақил қарор қабул қилиш қобилиятини ривожлантириш, ўз-ўзини тарбиялаш ва жамиятда муваффақиятли муносабатларни тартибга солиш, диққатни жамлаш, яъни кейинчалик шахсни босқичма-босқич тарбиялаш ишлари амалга оширилади.

Ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти табиати, ўзаро таъсири тури (ҳамкорликда ёки якка), болалар ва катталарнинг кейинги фаолиятда намоён бўладиган позицияси мақсадларни белгилаш қандай амалга оширилишига боғлиқ. Бу борада жамовийлик, мулоқот, яратувчанлик ва тадқиқот характеридаги XXI аср кўникмаларини ривожлантиришда 4 К моделининг ўрни каттадир. 4 К ўз ичига коллобарация, коммуникативлик, креатив фикрлаш ва критик (танқидий) фикрлаш каби тўрт тамойилни қамраб олади. Ҳар бир тамойилнинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан намоён бўлади:

Коллобарация – таълим оловчиларнинг ҳамкорликда ишлаш, ўзаро фикр алмашиш ва қўллаб-қувватлаш кўникмаларини шакллантиришни назарда тутди. Бугунги кунда дарсликлар мазкур ёндашув асосида яратилаётган бўлиб, ўқувчиларнинг жамоа бўлиб ишлаш сифатларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Коммуникативлик – ўқувчиларнинг нутқи тушунарли, содда ва равон бўлиши, ўзгаларни тинглай билиши, фикрини етказишда тил воситаларидан фойдаланиш кўникмаларини ривожлантириш мақсадига қаратилган.

Креатив фикрлаш – ўқувчилар ўзлари учун янгилик деб билимларни кашф этишлари учун муаммо доирасида замонавий ёндашувлардан фой-

даланишни ўрганади, мураккаб вазиятлар ечимини излаш ва ҳал қилиш кўникмаларини шакллантирадилар.

Критик (танқидий) фикрлаш – бу тамойил ўқувчиларда масалага танқидий ва мантиқий ёндашиш, шахсий нуқтаи назарини таркиб топтириш кўникмаларини ривожлантириш билан боғлиқ.

Д.Норбоева янги ёндашувни қўллаш алоҳида шароитлар талаб этмаслиги, уни қўллаш фақат ўқитувчининг маҳоратига боғлиқлиги, мактабларда уларни қўллаш учун шароит йўқ деб айтиш нотўғрини таъкидлайди ва куйидагиларни эътироф этади: “Янги инновацион ёндашув натижасини ўқувчининг дунёқараши, фикрлаши ўсишида кўриш мумкин. XXI аср кўникмалари бўлиши керак. Инновацион ёндашувни қўллашдан мақсад асосий мақсад ҳам шу. Қолаверса, таълимнинг асосий мақсади – ўқувчиларга нафақат билим бериш, балки олган билимларини ҳаётда қўллай олишга ўргатишдан иборат [4].

Хулоса қилиб айтиш мумкинки ўқувчиларнинг ўқув-билув мотивациясига қаратилган синфдан ташқари ўқиш машғулоти синфда ўқиб-ўрганиш жараёнидаги каби билим, кўникма ва малакаларни шакллантиришни назарда тутати. Лекин фарқли жиҳати шундаки, у, асосан, ўқувчиларнинг мустақиллигига ва шахсий қизиқишларига таянган ҳолда ташкил этилиши билан аҳамиятлидир.

Адабиётлар:

1. Matjonov S. Adabiy ta'lim va mutolaa madaniyati. – Toshkent: Bayoz, 2023. – 23-b. – 192 b.
2. Kambarova S.I. Adabiyotni o'quv fani va san'at turi sifatida o'qitish metodologiyasi. Ped. fan. dok. (DSc) ... diss. – Toshkent, 2024. – 169-b.
3. Сариев Ш. Бошланғич синф ўқиш дарсаларида матн устида ишлаш орқали нутқ ўстириш. – Тошкент: Yurist-media markazi, 2010. – 39-б.
4. Норбоева Д. XXI аср ўқувчиси учун зарур кўникмаларни ўргатувчи модель – 4К ҳақида.

РЕЗЮМЕ

Мақолада боланинг ўқув фаолияти, ўқув-билув мотивини шакллантириш, бошланғич синф ўқувчилари ижодий тафаккури, ўқув материали, 4 К моделининг ўрни, инновацион ёндашувни аҳамияти тўғрисида сўз юритилади.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается учебная деятельность ребенка, формирование мотивации обучения, творческого мышления младших школьников, учебный материал, роль модели 4К, инновационный подход.

SUMMARY

The article deals with the child's educational activity, the formation of learning motivation, creative thinking of younger schoolchildren, educational material, the role of the 4K model, and an innovative approach.